

- створює фундамент для реалізації принципів правової та демократичної держава;
- зменшує рівень корумпованості та закритості влади;
- підвищує рівень правової культури членів суспільства.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Журавський та ін.; ред. Н.М. Оніщенко; Мін-во освіти і науки України. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
2. Конституційне право України / [за ред. В. Ф. Погорілка]. – К.: Наук. думка, 2002. – 732 с.
3. Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.politactive.e-ua.org>.
4. Оніщенко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: моногр. / Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Юрид. думка, 2011. – С. 38–41.

ЗАЯЦЬ Н. В.,

доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави та права
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.1

ПРАВО НАЦІЇ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Стаття присвячена актуальній темі реалізації права націй на самовизначення в аспекті глобалізаційних процесів, які відбуваються в світі. Воно визнається одним із найважливіших принципів міжнародного права, сутність якого полягає у самостійності вирішення власної долі з метою вільного та рівноправного з іншими націями розвитку.

Ключові слова: *нація, право на самовизначення, національна держава, національна культура.*

Статья посвящена актуальной проблеме реализации нациями права на самоопределение в аспекте мировых глобализационных процессов. Данное право является одним из ключевых принципов международного права, который состоит в самостоятельности при решении вопросов собственной судьбы с целью свободного и равноправного с другими нациями развития.

Ключевые слова: *нация, право на самоопределение, национальное государство, национальная культура.*

The article is devoted to topical subject of globalization – the right to self-determination. In accordance with principles of international law, every nation and nationalities has right to self-determination in case of necessity to make decision about acquirement one's own statehood.

Key words: *nation, right to self-determination, national state, national culture.*

Вступ. Всі продукти глобалізації мають за основу саме національне життя. Більшість авторів, описуючи глобалізацію, звертають увагу на науково-технічні, господарсько-фінансові, технологічні, комунікативні процеси, що в принципі є досить закономірно, але ж потрібно пам'ятати і про те, що в центрі глобального світу стоїть його соціокультурне ядро, як сукупність культурних цінностей. В західних теоріях глобалізації одним із дискусійних є питання про місце та роль національної держави, проблема національного та державного суверенітету. Подальша глобалізація неможлива без створення в основі національного життя нових цінностей, соціально значущих для всього людства, вона сама сприяє посиленню ролі національної самосвідомості народів, значущості національної ідентичності для кожної людини.

До глобалізації причетні багато націй, і Україна також сама активно впливає на духовний та науково-технічний процес через музику, балет, науку та інше. Відбувається зближення націй в процесі глобалізації, зникнення низки національних протиріч у самій Європі починається у 19 столітті, а в усьому світі – з початку 20, та особливо це відчутно в останні десятиріччя. І сьогодні всюди тільки підвищується зацікавленість людей проблемами національного життя. І навіть більше, посилюється значущість національної ідентичності не тільки колективу, але й кожного громадянина окремо. Вона сьогодні виконує цілу низку інтегративних та нормативних, когнітивних та адаптивних, захисних та духовно-психологічних функцій.

Звичайно ж, зазначені явища не могли не стати об'єктом наукових досліджень. Так, вивченню сутності національного самовизначення присвячено праці Б. Харахаша «Національне самовизначення: принцип і політика», С. Римаренка «Національне самовизначення», П. Рабіновича «Основні права нації», О. Майбороди та Ю. Римаренка «Забезпечення національних прав», О. Маруховської «Принцип самовизначення народів», М. Андрусика «Право народу на самовизначення – основа прав людини», А. Шевцової «Національний характер, як предмет соціально-філософського аналізу» та ін., в яких автори висловлюють власне бачення зазначеної проблеми

Постановка завдання. У даній статті основною метою є визначення соціокультурної складової змісту права націй на самовизначення, яка дозволяє зрозуміти націю як суб'єкта, що має власну програму суспільного перетворення, створює власну культуру, вирізняється особливостями світосприйняття в аспекті глобалізацій цих процесів.

Результати дослідження. Конституція України 1996 року проголосила Україну демократичною державою, джерелом влади якої є її багатонаціональний народ. Це положення наголошує, по-перше, на єдності українського народу та його складній національній структурі. Такий багатонаціональний склад держави природно передбачає можливість виникнення проблем, що пов'язані з сумісним проживанням різних народів, які мають як загальні, так і свої особливі національно-етнічні інтереси. Усі ці суперечності можуть вирішуватися чи загострюватися, переростати в конфлікти в процесі проведення певної національної політики. Саме тому сьогодні основним завданням демократичного режиму в багатонаціональній державі є врахування інтересів та дотримання прав усіх етнічних спільностей, що проживають на території держави.

Світова практика виробила лише один – демократичний спосіб урегулювання міжнаціональних відносин, який передбачає забезпечення вільного волевиявлення націй, реалізацію їх законних прав на життя, відносини з іншими націями на основі рівності. Йдеться про надання повної свободи націям для встановлення ними економічних, політичних, культурних та інших відносин, а отже, про право націй на самовизначення, яке тісно пов'язане з реалізацією прав людини. Для здійснення завдання з національного відродження варто керуватись об'єктивними критеріями, які сприяють міжнародному спілкуванню. Серед них можна визначити: дедалі більша інтеграція та інтернаціоналізація всіх сфер суспільного життя людини роблять практично неможливим існування «чистих» етносів, народів, «чисто етнічних» держав, суверенітету; етнічна та етноісторична солідарність народів, що синхронно втягнуті в процес національно-політичної суверенізації, не знає політико-ідеологічних кор-

донів та заборон; внутрішня згуртованість політично і свідомо активних кіл народів, що заселяють країну, зворотно пропорційна тискові будь-яких негативних зовнішньо політичних та геополітичних факторів [1, 239].

Концепція самовизначення має загальнодемократичний характер, вона була розроблена ще в середині 19 століття, найбільш відомим її теоретиком був швейцарський юрист І. Брюнчелі. А сама ідея самовизначення зародилась ще раніше – під час Великої Французької революції кінця 18 століття. На початку концепція самовизначення народів уособлювалась у принципі національності, сутність якого полягала в праві нації на створення власної національної державності за будь-яких обставин, «одна нація – одна держава». Прихильники даної концепції наголошували на тому, що кожна нація, яка здатна до самостійного історичного життя, відповідно до власних потреб та інтересів має право на створення «особливої держави» [2, 302]. З розвитком індустріалізації суспільства обставини самовизначення змінились: посилилась міграція людей різних національностей, заселення територій у більшості країнах стало строкатим в етнічному відношенні. Проблеми, що ускладнюють процес самовизначення і ставлять під сумнів саму цю ідею, виникають також у випадках надмірного захоплення «правами націй» і недооцінкою прав окремої особи. Існує навіть думка, що національні держави прокладають шлях до тоталітаризму і порушення прав людини.

І якщо в 19 сторіччі принцип національності відігравав прогресивну роль, сприяючи звільненню народів Австро-Угорщини, Туреччини та інших, був політичним гаслом у боротьбі за об'єднання Німеччини та Італії, то в сучасних умовах цей принцип у державно-правовому житті часто-густо відіграє більш деструктивну роль. Так, 20 століття називають століттям націоналізму, оскільки під вивіскою націоналізму відбуваються потужні рухи, війни та розпад держав. Під його натиском розпалося багато імперій, а наприкінці 20 століття – СРСР та Югославія. Про що свідчить процес утворення національних держав, які сьогодні як ніколи потребують міжнародних гарантій захисту свого суверенітету. Чому ж ідея національної державності є такою популярною в сучасному світі? Чому навіть самі малочисельні народи Європи, які живуть у розвинених європейських країнах (шотландці, фламандці, баски, каталонці та ін.), так прагнуть своєї особливої державності? Національне питання залишається складною внутрішньою проблемою у Великобританії (Ольстер), Бельгії (фламандсько-валлонський конфлікт), Канаді (англоканадський і франкоканадський конфлікти) та ін. Утворення на початку 90-х років більш, ніж півтора десятка національних держав тільки в Європі – є свідченням віри народів у їх здатність захистити свої національні інтереси. Г.В. Старовойтова в своїй праці «Національне самовизначення: підходи та вивчення випадків» ставить проблему значно ширше – як право людей на колективний вибір своєї загальної долі. Вивчаючи конкретні конфлікти на міжнаціональному ґрунті, автор звернула увагу на те, що люди вмирають в цих конфліктах не стільки за свою землю, скільки за збереження своїх унікальних властивостей на землі. При цьому автор не веде мову про сепаратизм, про право на вихід, а наголошує на зміні існуючого стану відповідно до «волі» населення [3, 14]. Більш детальний аналіз феномену глобалізації відкриває одну з її особливостей, а саме – що глобалізація неможлива без зміцнення потенціалу національного життя, а це є прямою функцією політики національної держави. Сьогодні право нації на самовизначення – один із найважливіших принципів відносин між народами та націями. Навіть більше, самовизначення є загально визнаною нормою міжнародного права, обов'язковою для всіх без винятку держав.

До об'єктивних труднощів, на які наштовхується процес самовизначення народів, на думку низки дослідників, належать також суперечності між основоположними принципами, за якими живе сучасне співтовариство, а саме: між «принципом самовизначення», який передбачає право нації на відокремлення і утворення самостійних держав, з одного боку, і такими принципами міжнародних відносин, як збереження «територіальної цілісності держав», «непорушності їх кордонів», невтручання у внутрішні справи один одного та інші, які передбачені Гельсінським Заключним актом 1975 року. Надання переваги тому чи іншому принципу з цієї сукупності не завжди є справедливим стосовно конкретних народів. Але

необхідно пам'ятати, що територіальна цілісність та кордони відносяться до сфери міждержавних відносин, тоді як національне самовизначення – до сфери відносин між державою та власним населенням, народами, що живуть у даній державі. В Гельсінкі мова йшла про неприпустимість зовнішньої агресії та насильницької, як наслідок такої агресії, зміни зовнішніх кордонів. Відповідно до Декларації про принципи міжнародного права: «Кожна держава повинна утриматись від будь-яких дій, що спрямовані на часткове чи повне порушення національної єдності та територіальної цілісності будь-якої іншої держави». А можливість мирної зміни кордонів даний акт визнає. Тому світове співтовариство часто є нерішучим, і з-поміж всіх підстав самовизначення націй на перший план ставить дві: життєздатність майбутньої політичної одиниці та її спроможність вирішувати свої проблеми неконфліктним способом.

«Принцип самовизначення» пов'язаний і з іншими принципами міжнародного права, в першу чергу, з «принципом поваги прав людини». Цей момент знайшов вираз і в практиці Конституційного Суду України. Суд виходить з того, що міжнародне право, «не заперечуючи права на самовизначення народу, що здійснюється через законне волевиявлення, вимагає при цьому дотримання принципу територіальної цілісності і прав людини» [4]. Але ж самовизначення і є виразом прав людини! Невже права людини можна ставити вище прав народу? Таке протиставлення вбачається некоректним в своїй основі. Політично відмова в багатонаціональній країні від права на самовизначення є здійснення насилля над народами, і людина, в такому разі, не може розраховувати на повагу до своїх власних прав та свобод, якщо вона належить до народу, якому відмовили в праві на самовизначення. Національні права завжди є частиною прав людини. Варто виходити з того, що потреба в політичній суверенності нації – це і є субстанційний компонент національного інтересу, а сама свобода нації у вирішенні питань свого життя є важливим напрямком реалізації прав людини. І в демократичних державах проголошується принцип, відповідно до якого права людини, і права народу є взаємозумовленими. Міжнародні пакти про права людини 1966 року підтверджують зв'язок самовизначення з правами людини, закріпивши в своїх перших статтях положення про те, «що всі народи мають право на самовизначення» (ст. 1 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року). Що стосується етнічних, релігійних та мовних меншин, то приналежним до них особам не може бути відмовлено в праві разом із членами тієї ж групи користуватись своєю культурою, мовою, а також сповідувати свою релігію (ст. 27 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року). Держави зобов'язані охороняти «на їх відповідних територіях існування і самобутність» таких меншин і заохочувати створення умов для розвитку цієї самобутності.

У юридичній науці, на жаль, відсутнім є єдиний підхід до розуміння критеріїв, які дають можливість визначити здатність того чи іншого народу до «самостійного історичного життя», тієї чи іншої форми політичного устрою. Пропонують досить різноманітні варіанти: відповідний культурний рівень народу, рівень економічного розвитку (належність до певної формації), історична наявність державності, географічне положення та інші.

З початком національного відродження України на перший план вийшла потреба у розробленні світоглядно-теоретичних орієнтирів щодо розвитку національної самосвідомості та культурного оновлення. Краще усвідомлюється як науковцями, так і політиками вага етнопсихологічної складової цих процесів і необхідність відповідного теоретичного інструментарію для розуміння складних проблем перетворення і розвитку свідомості народу, процесів національної ідентифікації, спрямувань культурної політики. Прірва між культурою та психологією є суттєвою перешкодою для розуміння культурних процесів, і тому врахування психологічних особливостей населення України, традиційних етнопсихологічних рис українського народу стає головним елементом державних реформ. І насправді, дуже цікавою видається теза щодо зв'язку між культурою та психологією. Штучне відкидання даного зв'язку може призвести до втрати зв'язків з історією, підґрунтям та основою формування культури, її змісту, елементів та традицій. Адже і культура, і психологія виникають разом, формуються разом та взаємно доповнюють одне одного. Якою ж мірою нація може виступати як цілісна

особа з певними психологічними ознаками? Найважливіші якості культури – це традиції, національні цінності, етичні норми – в своїх психологічних вимірах є частиною душі людини. Таким чином відбувається психологічне усвідомлення культурних та етичних норм, які і формують структуру душі, як душевний стан культури [2, 33–35]. Якщо поглиблено вивчати культуру з даної точки зору, то можна вийти на її національний рівень. Розвиток людської культури проходить, як процес зміни в її етносі. Історія етносу, як і його досвід, є унікальними, і тому кожна національна культура є в своїй основі неповторною. «Немає іншого шляху пізнання культури, крім її вивчення, як вчать мову, і майже неможливо передати власне уявлення сутності культури тому, хто не має рівноцінного досвіду» [5, 31–32]. Національна культура ґрунтується на історичних традиціях, ідеях та цінностях як на внутрішньо культурних константах, які представляють собою психологічні механізми захисту та адаптації національного колективу до соціального середовища. Національний досвід є результатом тривалої дії культури, який засновано на глибокому психологічному підґрунті (переживання, реакції та ін.) через нагромадження тих предметів, що викликають психологічні та емоційні потрясіння (події, війни, катастрофи, перемоги, поразки, розквіт, деградація та ін.). Саме через цю здатність культурні константи визначають основні риси національного характеру, психологічні механізми поведінки людей в основних сферах життя народу.

Бути нацією – це сама універсальна легітимна цінність у політичному житті нашого часу. Нація являє собою складне явище, нероздільну сукупність антропологічного, політичного, етнокультурного начал, або різні їх комбінації. Таку теоретичну модель можна умовно назвати етносоціальною. Вдале визначення нації з огляду на даний підхід належить П. Сорокіну: «Нація є багатофункціональна, солідарна, організована, напівзакрита соціокультурна група, яка до деякої міри усвідомлює факт свого існування та єдності. Ця група складається з індивідів, які: 1) є громадянами спільної держави; 2) мають спільну або близьку мову й спільну сукупність культурних цінностей. Одночасно нація – соціокультурна система, що відрізняється від держави, а також від етнічних (мовних) і суто територіальних груп» [6, 466].

Отже, поняття «суверенітет нації» може мати різне забарвлення в залежності від того, на яких позиціях у розумінні нації стоїть той чи інший дослідник. В політико-правовому сенсі найбільше значення мають розуміння нації в етнічному та політичному аспектах. Політична нація являє собою об'єднання представників усіх національностей, що складають населення певної держави. В цьому випадку термін «суверенітет нації» наближується до поняття «суверенітет народу». Якщо ж нація розглядається як сукупність представників певної національності, то її суверенітет може розглядатися, як можливість збереження національної культури, мови, традицій, релігії, або навіть як можливість політичного самовизначення у формі можливості самостійного, за власним добровільним рішенням, формування способу свого соціально-політичного конституювання, формування себе як певної єдності, обрання свого державного статусу, або як окремої держави, або як автономії чи національно-територіального утворення у складі іншої держави, або як держави, що входить до об'єднання декількох держав тощо. Вибір форми політичного самовизначення – надзвичайно важлива проблема, розв'язуючи яку необхідно враховувати такі чинники:

- 1) економічний та культурно-освітній потенціал нації, її здатність нести тягар самостійності;
- 2) менталітет, рівень національної свідомості та наявність державних прагнень;
- 3) сукупність внутрішніх та зовнішніх умов державотворення;
- 4) необхідність дотримання міжнародних принципів політичних відносин (гарантії прав людини, захист меншин, непорушність кордонів тощо).

У цьому зв'язку, на нашу думку, слід розрізняти такі поняття, як «суверенітет нації» та «національний суверенітет». Перша категорія стосується нації у політичному сенсі, а друга – нації в етнічному сенсі.

Для України, як поліетнічної держави, більш доцільно розглядати поняття «нація» у політичному сенсі. Це сприяло би цементуванню українського суспільства навколо єдиної загальнодержавної національної ідеї. Як вказується у сучасних дослідженнях українського

націогенезу, саме модель політичної нації, внутрішній зміст якої складає розвиток найрізноманітніших форм етнокультурного плюралізму, створюватиме найбільш сприятливі умови для автономного та взаємозалежного розвитку всіх соціальних спільнот країни, збереження та прояв їхньої культурної самобутності, рівноправної участі в політичних процесах тощо. Завдяки політичному конституюванню нації може бути досягнуто консенсус на рівні всього суспільства, що передбачає в умовах демократії однорідну політичну культуру, як основу, котра об'єднує його базові цінності. Культурно-політична автономія є могутнім стимулом для розвитку економіки, культури, національної самосвідомості малих народів. Слід зауважити, що останнім часом класичні західні держави віддають перевагу саме формі національної або культурно-політичної автономії районів. Подібні утворення вже досить тривалий час існують у Фінляндії, Данії, Італії, Іспанії.

Висновки. Отже, реалізація нацією свого права на самовизначення залишається однією з найскладніших і найактуальніших проблем нашого часу. Національні відносини в сучасному світі підпорядковані дії двох взаємозалежних тенденцій: з одного боку, формування і розвиток націй, їх боротьба за рівноправність і самостійність, за створення держав; з іншого – злам національних кордонів, посилення зв'язків та взаємного співробітництва, інтеграційних процесів на основі об'єктивного процесу інтернаціоналізації всіх аспектів суспільного життя. Ігнорування цих тенденцій може не тільки загострити національне питання в окремих державах, а й спричинити непередбачувані наслідки в межах усього світового співтовариства.

Список використаних джерел:

1. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – Київ: Друкарня МВС України, 1993. – 800 с.
2. Мнацаканян М.О. Национализм и глобализм. Национальная жизнь в современном мире. – М: Анкил, 2008. – 408 с.
3. Старовойтова Г.В. Национальное самоопределение: подходы и изучение случаев. – СПб, 1999. – 208 с.
4. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп /2005 Справа про здійснення влади народом // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов (Под ред. А.П. Садохина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
6. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. / Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Союмонов; Пер. с англ. С.А. Сидоренко. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

